

ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИНИН

ЖАРЧЫСЫ ВЕСТНИК

КЫРГЫЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА имени ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА

ISBN 9967-21533X

<i>Сулайманова Р.Т.</i> Кыргызстанда мугалимдик кесипти даярдоонун башаты болгон Ж.Баласагын атындагы КУУ да педагогикалык билим берүүнү жаңылантуу маселелери.	620
<i>Саметова Ф.Т.</i> Диалогтың прагмалингвистикалык сипаты.	624
<i>Сәдібекова Г.К.</i> Қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінде экологиялык билим беру.	628
<i>Сураналиева К.К.</i> Адабиятты окутуудагы интерактивдүүлүк жана салттуу окутуунун айырмачылыктары Токтогул Сатылгановдун чыгармаларынын негизинде.	632
<i>Сыдыгалиева Г.Ж.</i> Методы и приёмы эстетического воспитания на уроках русского языка.	637
<i>Сапынова А.Н.</i> Коммуникативная компетенция в обучении иностранному языку в работах отечественных и зарубежных авторов.	640
<i>Садыкова Н.Т.</i> Каракол дарыясынын алабынын талаа өсүмдүктөрүнүн антропогендик динамикасын изилдөөнүн экологиялык маанисин өспүрүмдөр арасына жайылтуу.	644
<i>Сагындыков. К.С. Сагындыков.Ж. Н.</i> Живые, развивающиеся идеи Александра Гумбольдта (1769-1859) по Тянь-Шаню в обучении географии в вузах Центральной Азии.	650
<i>Сатбек С.К.</i> Қазақ халқының табиғат құбылыстарын болжаудағы ұлттық Ұстанымдар.	654
<i>Ташенова Ж.К., Кенжебекова Л.Т.</i> Бала денсаулығын нығайтуда инновациялык технологияларды колдану.	657
<i>Турдубаева Р. Ш.</i> Балалыкты татыктуу тарбиялоонун башаты – ишенимдүү келечектин белгиси.	661
<i>Турсунова Э.А.</i> Жазгыч акындардын чыгармаларында педагогикалык идеялардын берилиши.	665
<i>Токсонбаев Р. Н., Эркан Бенлиоглу</i> Элдик каада-салт, үрп-адаттар аркылуу тарбиялоонун педагогикалык негиздери.	669
<i>Тоқтыбаева Л.Б., Айдаралиева А.Б., Нозайбаева А.Ә.</i> Бастауыш мектеп окушыларының оқу дағдыларын қалыптастыру жолдары.	673
<i>Тайжанова Қ. Б., Серикова Г.А.</i> Рухани құндылықтар арқылы окушыларды бейіналды оқытудың тиімділігі.	677
<i>Ташкенбаева С.Ж</i> Педагогические условия повышения квалификации педагогов . . .	680
<i>Темирханова Г.Н.</i> Билим сапасын арттыру - заман талабы.	683
<i>Тұрғанова З.Б., Аширова Д. В., Құрынбаева П.</i> Мұғалімнің кәсіби дамуы, проблемалары, шешу жолдары.	686
<i>Төлентаева К.Ш.</i> Парасатты, қабілетті ұрпақ тәрбиелеу – балабақшадан басталады. . .	690
<i>Табалдиева Ч.Б.</i> Кенже өспүрүмдөрдү экологиялык жактан тарбиялоонун мазмуну жана критерийлери.	692
<i>Тулендиева С.Ж., Акжигитова Ф.Д.</i> Инновационные методы и приемы в организации экологического образования.	695
<i>Турдумамбетов А. Ш.</i> Ж.Баласагындын “Куттуу билим” дастанында аскер башчы тууралуу келечек муун үчүн айткан тарбиялык мурасы.	701
<i>Узакбаева Х. У., Турсунова А. С.</i> Тестовый контроль в процессе обучения иностранному языку.	705
<i>Усенгазиева Г.С.</i> Кесиптик лицейлерде окуучулардын экологиялык маданиятын тарбиялоонун маселелери.	709
<i>Фарида Қызырқанқызы</i> Ұлттық ойындардың тәрбиелік мәні.	714
<i>Христофорова В.К.</i> Развитие социальной активности подростков.	719

h. M. 9

КЕНЖЕ ӨСПҮРҮМДӨРДҮ ЭКОЛОГИЯЛЫК ЖАКТАН ТАРБИЯЛООНУН МАЗМУНУ ЖАНА КРИТЕРИЙЛЕРИ

Кенже өспүрүмдөрдү экологиялык жактан тарбиялоонун мазмуну жана критерийлери

Тарбия үй-бүлөдө жана атайын коомдук мекемелерде ишке ашырылуучу максаттуу процесс. Бул процесс же коомдун жалпы кызыкчылыгын камсыз кылуу үчүн, же коомдогу айрым топтордун кызыкчылыгын камсыз кылуу үчүн биринчиден, жаш муундардын рухий жана дене жагынан өсүп жетилүүсүн, экинчиден алардын жүрүштүрүш эреже нормаларын белгилүү нукка сала турган көз караштарынын, коомдук ишенимдеринин калыптануусун, үчүнчүдөн, алардын коомдук турмушка бул же тигил формадагы даярдыгы менен катышуусун камсыз кылат. Демек, тарбия инсандын калыптануусун уюштуруу жана башкаруу процесси болуп эсептелет [1:73-6].

Тарбиянын максатына тарбиялануучунун айрым жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүп, өөрчүтүп, гармониялык бүтүндүккө жеткирүү, коомго жана өзүнө керек болгон үй-бүлөөнүн, мамлекеттин, улуттун, рухий баалуулуктарын өздөштүрүү кирет. Илим жана маданият тарыхында тарбиянын максат милдеттери тууралуу ойлор арбын кездешет.

Тарбиянын негизги милдети, Берунинин ою боюнча, адамдын жоругун жана акылын жаман касиеттерден тазалоо, аны жамандыкка алып баруучу эски ырым-жырым, үрп-адаттан, жалган ишенимден, түрдүү азгыруудан, мансапкорлуктан, көйрөндүктөн куткаруу.... Беруни тарбияны өзүн-өзү тарбиялоо менен өтө тыгыз байланышта караган [2].

Орто кылымдын улуу ойчулу Ибн Сина тарбиянын негизги максаты инсанды акыл жана дене жагынан шайкеш өстүрүү, андагы оор басырык, токтоо мүнөздү калыптандыруу деп эсептеген. Ал өзүнүн «Эмчилик илиминин мыйзамы» деген белгилүү эмгегинде туура берилген тарбиядан эки пайда табабыз: биринчиси-баланын ыйманы жашынан пакизалыкка көнсө, жан дүйнөсү, пейли оңолуп, айкөлдүк анын адатына айланат, экинчиси-дене үчүн пайда, анткени адепсиздик түрдүү бузулган табияттын натыйжасы болгон сыяктуу эле айныган адеп адатка айланса, ал табиятты да сөзсүз айнытат. Алсак, ачуу келгенде адамдын денеси кызыйт, кайгырганда кургайт, көңүл чөккөндө шалдырап бошондойт [3].

Омар Хайям ойчул, акын, окумуштуу катары тарбиянын максаты- ыйманы таза, акылы тетик, сезими курч адамды калыптандыруу. Сезими өтө курч адам гана өркүндөгөн жан дүйнөнү канааттандырып рахаттандыра турган бийиктикте эргиген илхамга ээ боло алат. Бул эле аздык кылат. Андан тышкары инсан адептүү болуп, өз жакындарын сүйүүгө милдеттүү. Тарбия көргөн пенде илимдеги дилгирликти иш аракетиндеги белдүүлүк менен шайкеш айкалыштырып, бардык адамдарга жакшылык кылууга тийиш. Андай адам акылы күчтүү, ыманы пакиза келип, турмуштагы өтө зарыл иштерден башкага көңүлүн бурбайт, бийликке умтулбайт, түрдүү азгырууга берилбейт-деген [4].

Жогорудагы тарбиянын түрдүү аныктамаларына ылайык азыркы күндө жаш муундарга татыктуу тарбия берилип жатабы деген суроо туулат? Келечек муундарды коомдун талабына ылайык тарбиялоо жаатында гуманисттик жана экологиялык тарбия берүү актуалдуу болууда.

Экологиялык тарбия табият таануусун жана дүйнөгө болгон көз карашты калыптандыруунун бир бөлүгү катары акыл тарбиясы менен балдардын экологиялык түшүнүк жана ишенимдердин чындыкка айландыруучу эмгек тарбиясы менен;

окуучул
кооздуг
адамдар
эриш, а
Ал
жараша
жасаган
адам ту
«Чөлгү
көрөбүз
турмуш
болгон.

О
Абадан
табият
Адамд
Байырт
мамиле
«чакпа
жаныб
адам
мамиле
алар ад
көрсөт
биздин
жетил
«Кож
түшүн
инсанд
катуу
тарбия
балани
мамил

сабак
жаңы
окуял
образ
Ошон
сабак
Арий
баалу
шанд
окууч
эффе

билү
экол

окуучулардын табиятты коргоочу ишмердүүлүгүнө түрткү берүүчү табияттын кооздугун сезүү жөндөмүн өстүрүүчү эстетикалык тарбия менен; табиятка жана адамдарга карата жоопкерчилик сезимин калыптандыруучу адеп-ахлак тарбиясы менен эриш, аркак бирдикте ишке ашат.

Адамдын жаратылышка жасаган мамилеси анын идеялык-адептик сапатына жараша болот. Ата-бабаларыбыз табиятты ыйык тутуп, ага өтө этияттык менен мамиле жасаган. Элдик оозеки чыгармаларда жаратылыш менен адам бир, табият ойрон болсо, адам тукуму кошо ойрон болоору эскертилип, аны коргоп, сулуулугуна суктанып, «Чөптү кор тутса, көзгө зыян» - деп, айлана-чөйрөнү таза сактоого умтулганын көрөбүз. Табият менен эриш-аркак жашаган элибиздин сыйынганы да табият болуп, турмушу эркин табият койнундагы жаныбарлар менен, мал менен тыгыз байланышта болгон.

Ошентип, адам табияттын бир бөлүгү. Ал табиятсыз жашап, күн кечире албайт. Абадан дем алат, азык оокатты, жарыктыкты, жылуулукту, турак жайды да адам табияттан алат. Ошондуктан адам ага гумандуу мамиле жасап, аны коргоосу ылазым. Адамдын табиятка кылган мамилеси анын идеялык-адептик сапатына жараша болот. Байыртадан эле биздин ата-бабаларыбыз жаратылышты ыйык тутуп, ага өтө гумандуу мамиле жасашкан. Алсак, кыргыздар үйүнө кирип калган жыланды өлтүрбөстөн, «чакпаган жылан өлбөсүн» деп ак (сүт, айран же ун) чачып, үйдөн чыгарышкан. Жан-жаныбарларга күйүмдүү мамиле жасоого арналган жомок, болмуштар өтө көп. Аларда адам жаныбарларга, курт-кумурскаларга, кээде жырткыч айбандарга ырайымдуу мамиле жасап, түрдүү коркунучтуу кырдаалдан куткарып, өлүмдөн сактап калат. Бирок алар адамдын башына иш түшкөндө жанын аябай, бүт мүмкүнчүлүгүн жумшап, өзүнө көрсөткөн жакшылыктын кайрымын адамга жүз эсе, миң эселеп кайтарат. Мындан биздин элибиз бийик идеялык-нравалык деңгээлде экендигин, өркүндөгөн инсанды жетилдирүүдөгү экологиялык тарбиянын ролун туура түшүнгөндүгүн көрөбүз. «Кожожаш» эпосу экологиялык тарбиянын өтө маанилүүлүгүн эл эбак эле түшүнгөндүгүн баяндаган чыгарма. Элдин түшүнүгүндө жаратылыш ыйык, аны коргоо инсандык парз. Табиятты кордоп, ал жөнүндө кам корбөсө, анда жаратылыш адамды катуу жазалайт. Сур эчкинин Кожожашка эскертип айткан сөзү - бул экологиялык тарбиянын маңыз мааниси. Ч.Айтматовдун «Кыямат» романындагыдагы карышкырдын баланы кек алуу үчүн ала качышы - адамдын табиятка ырайымсыздык менен кылган мамилеси үчүн тарткан азабы [5].

Демек, кенже өспүрүмдөргө экологиялык тарбия берүүдө гуманитардык сабактардын, анын ичинде адабият сабагынын мүмкүнчүлүктөрү жогору десек жаңылышпайбыз. Адабият ар дайым адам жашоосу өнүккөн сайын өнүгүп, кбмдогу окуяларды чагылдырып турат. Адабий чыгармалардагы окуялар, каармандардын образдары окурманга, окуучуга олуттуу таасир этип, көз карашын өзгөртөт. Ошондуктан табигый илимдердеги аныктама, эрежелерге караганда гуманитардык сабактардын тарбиялык мааниси, жана окуучуга жеткиликтүүлүгү менен айырмаланат. Арийне, жаш муундардын табият жана адам алака катнашынын гармониясы жөнүндөгү баалуулуктарын калыптандыруучу таалим-тарбия процессин олуттуу ойлоноштуруп пландоону талап этет. Гуманитардык сабактар аркылуу кенже өспүрүм класс окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу процессинин эффективдүүлүгү эң оболу анын мазмундук компоненттерин аныктап алууну шарттайт:

- Когнитивдик,
- Эмоционалдык-дөөлөттүк,
- Жүрүм-турум,
- Керектөөчүлүк-мотивдик. [8].

Когнитивдик критерий балдардын жаратылыш жөнүндөгү билиминин жана билүүсүнүн жыйынтыгы, экологиялык түшүнүгүнүн калыптанышы. Окуучу ээ болгон экологиялык түшүнүктөрдүн саны, алардын арасында байланыш түзө билүү,

экологиялык баалулуктарга маанилик мүнөздөмө берүү, анализдөө жана жүрүш-турушунан аныктоо сыяктуу көрсөткүчтөрдүн жардамы аркылуу аныкталат.

Эмоционалдык-дөөлөттүк критерий баалоо көз караштары, окуучунун экологиялык баалулуктарга мамилесин мүнөздөөчү туруктуулук, терең кабатыр болуу, эмпатия сыяктуу сапаттардан турат.

Жүрүм-турум критерийи жүрүм-турумунда адептик ишеним жана ахлактык сезимин мүнөздөгөн, өзүнүн кылган иштерине таасирдүү-сын мамиле менен караган, дайыма айлана-чөйрөнү жакшыртууга кызыктар болгон сапаттарга ээ. Бул критерий окуучунун экологиялык маданиятын калыптандыруудагы негизги маанилүү жана объективдүү критерий. Баланын табиятты коргоодогу жана өзүнүн ден-соолугун сактоо боюнча билим, билгичтигинин жыйынтыгы. Билим, билгичтик жана ыктарды жаңы шартта колдоно билүү баланын тапкычтыгын көрсөтөт. Балдардын билгичтиги экологиялык билимин, жүрүм – турум эрежелерин иш жүзүндө колдоно билүү, кабар алууда интуитивдик түрдө жаңы жолдорду, жаңы нерселерди, натыйжаларды болжолдой билүүсү менен мүнөздөлөт.

Өз алдынча өсүп келаткан экологиялык башаламандыкты токтотуу үчүн адамдардын экологиялык ойлорун жана жүрүм-турумун түп тамырынан бери өзгөртүү талап кылынат. Ал үчүн адам турмушундагы экологиялык билимди, табияттагы жүрүм-турум эрежесин тактап, экологиялык маданиятты калыптандырууга болгон мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу керек.

Керектөөчүлүк-мотивдик критерий окуучу аткарды дегенден да, эмне себептен аткарды? (көндүм болуп калгандыктан, ишенимге кириш үчүн, катуу жазалоодон корккондуктан, улууларды сыйлаган үчүн, чөйрөдөгүлөргө жагыш үчүн ж.б) - деген билимге таянат. Л.С.Выготский "иш-аракет - кызыгуудан, керектөөдөн, көңүлдөнүүдөн, умтулуудан турган ойлоонун мотивдик сферасынан пайда болот" - деп эң маанилүү ойду айткан [6].

Психолог В.С.Мухина "Мотив - белгилүү керектөөнү канагаттандырууга байланыштуу чыга турган түрткү, баланын ага карата кылган аракети" - деп белгилеген [7]. Ошентип, жогорудагы айтылгандарга караганда, изилдөө объектисинин модели 10-13 жаштагы балдардын жеке инсан катары өнүгүүсүнө жана анын иш-аракетине керектүү билим, билгичтик жана ыктардын жыйынтыгы десек болот. А.В.Запорожец аракеттенүү мотив түрлөрүн көрсөткөн. Маселен: тышкы, ички, эгоистик мотив. Баланын табиятты таанып билүүдө, ага байланыштуу аракеттерди аткарууда ички мотиви - кызыгуу, табиятты таанып билүү максаты, аракети, керектөөсү.

Жогорудагы айтылгандардын жыйынтыгында төмөнкүчө коругунду чыгарууга болот:

1. Кенже өспүрүм курак экологиялык маданиятты калыптандыруу үчүн ыңгайлуу, - мезгил.
2. Кенже өспүрүмдөрдүн курактык өзгөчөлүгүнүн спецификасынын анализи көрсөткөндөй, эмпатиянын өнүгүшү жана окуучунун чыгармачылык жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшү үчүн абдан ыңгайлуу курак болгондуктан, инсандын рухий калыптануусу үчүн маанилүү.
3. Кенже өспүрүм класс окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруу процессинин мааниси коомдун жана жалпы адамзаттын ички талабына жооп бере турган адептик, рухий баалулуктарга ээ болгон, өз мекенин сүйгөн, жаратылышын, кен-байлыктарын сарамжалдуу пайдаланган, жандуу организмдерге аяр мамиле кылган, жоопкерчиликтүү муундарды тарбиялоо болуп саналат.
4. Окуучунун экологиялык маданиятын калыптандыруу процессине таасир тийгизе турган шарттар шарттуу түрдө 3 группага бөлүнөт: биологиялык, социалдык, педагогикалык. Педагогикалык шарттарды биз төмөнкүдөй ажыраттык: экологиялык маданиятты калыптандыруу милдетине байланыштуу мазмундук

өзгөрүү, андан сырткары окутуунун форма, метод жана дидактикалык материалдарын иштеп чыгуу; окуучулар менен экологиялык маданиятты калыптандыруучу класстан сырткары иштерди уюштуруу.

5. Экологиялык билим берүүнүн таасирдүүлүгү үчүн критерийлер түздөн-түз экологиялык билим берүү моделинин компоненттери менен байланыштуу.

Ошентип макалада кенже өспүрүм курактагы окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун максат, милдеттери, структуралык компоненттери айкындалды. Алар гуманитардык сабактар аркылуу окуучуларды экологиялык жактан тарбиялоонун процессуалдык технологиялык шарттарын иштеп чыгууга негиз болот деген ишеничтебиз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Бекембай Апыш, «Педагогика» толукталып, ондолуп экинчи басылышы, 2011. – Ош, 412 б.
2. Беруни Абу-р-Райхан Мухаммед Ибн Ахмед. Собрание сведений для познания драгоценности (Минерология), М.АПН ССР, 1963.
3. Ибн Сина Абу Али, Канон врачебной науки. Ташкент. Фан. 5 томдук, 1980-1982.
4. Омар Хайям Трактаты М., 1968.
5. Айтматов Ч. Чыгармаларынын 8 томдугу Бишкек, 2008.
6. Выготский Л.С. Собрания сочинения. В 6-ти т. Т2. Проблемы общей психологии. /Под ред. В.В.Давыдова, - М.: Педагогика, 1985. - 504 с.
7. Мухина В.С. Дошкольная психология. - М.: Просвещение, 1988-335с.
8. Зосимовский, А.В. Критерии нравственной воспитанности // Педагогика. - 1992. - №11-12. - С.22-26.

Тулендиева С.Ж.
учитель географии высшей категории
Акжигитова Ф.Д.
Учитель химии высшей категории
Сш №29 им.Ю.Гагарина
Жамбылская область г. Тараз
(Казахстан)

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ В ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сложившаяся в настоящее время система школьного и внешкольного образования и воспитания включает большой объем экологических знаний, умений и навыков, возросшие требования в направлении роста и развития экологической культуры. В условиях современной экологической ситуации важна экологизация всей системы образования и воспитания подрастающего поколения. Одним из важнейших принципов экологического образования считается принцип непрерывности - взаимосвязанный процесс обучения, воспитания и развития человека на протяжении всей его жизни. Сейчас жизнь перед воспитателями и учителями задачу развития личности ребенка, экологика как непрерывный процесс. Слово «экология» и его производные прочно вошли в наш повседневный словарь. Обычно под экологическим воспитанием понимают воспитание любви к природе. Действительно - это составная часть такого воспитания. Но вернее методы, которыми воспитывают такую любовь, очень сомнительны.

